

БИОХИЛМА-ХИЛЛИКНИ АСРАШ – БАРҚАРОР ТАРАҚҚИЁТ ОМИЛИ

Нурмаматова Ҳ.
Илмий раҳбар З.Узоқов
Қарши давлат университети

Аннотация: Биологик хилма-хиллик ердаги ҳаётнинг хилма-хиллигини ҳайвонлар, ўсимликлар, микроорганизмлар, уларнинг генлари ва экотизмларини англатади. Биохилма-хиллик - жамиятнинг иктисодий, экологик, маданий-эстетик эҳтиёжларини қондиришнинг долзарб, салохиятли манбаси ҳисобланади. Ўсимлик ва ҳайвонот олами бугунги кунда нафақат минтақалар доирасидаги балки дунё миқёсидаги глобал муаммолар сирасига киради. Бу борадаги тадқиқотларни уйғунлаштириш ва мувофиқлаштириш, тадқиқотчилар фаолиятларини мақсадли йўналтириш таъкидланган муаммони ҳал этишнинг асосий йўналишларидан бири саналади.

Бугунги кунда энг долзарб экологик муаммолардан бири биохилма-хилликни сақлаб қолиш муаммоси саналмоқда. Чунки ўсимлик ва ҳайвонот оламидаги турлар хилма-хиллик даражасининг пасайиши, айниқса, бу жараёнда антропоген омиллар таъсирининг кундан-кунга кучайиб бораётгани табиий экосистемаларнинг йўқ бўлиб кетиш ҳавфини янада кучайтирмоқда.

Инсониятнинг табиий муҳитга салбий таъсири бугун пайдо бўлган муаммо эмас, балки бир неча минг йиллар давомида тупроқ, сув ва ҳавони ифлослантириш, ўсимлик ва ҳайвонот оламига шафқатсиз муносабат кўринишида пайдо бўлган ва шаклланиб борган.

Биологик хилма-хиллик, асосан, алоҳида кўриқланадиган ҳудудларда, яъни кўриқхоналар, табиий-миллий боғлар, буюртмахоналар ва бошқа муҳофаза қилинадиган ҳудудларда самарали сақланади. Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда 9 та давлат кўриқхонаси, 2 та давлат миллий боғи, 10 та буюртмахоналар фаолият кўрсатмоқда. Ана шундай муҳофаза ҳудудларидан бири бу Ҳисор давлат кўриқхонасидир. Ҳисор давлат кўриқхонаси

Ўзбекистоннинг жанубий – шарқий қисмда, Қашқадарё вилоятининг Шаҳрисабз, Яккабоғ ва Қамаши туманлари ҳудудида, Ҳисор тоғ тизмасининг ғарбий ёнбағирларида, денгиз сатҳидан 1750 м дан 4366 м гача баланликда жойлашган бўлиб, у жанубий-шарқда Сурхондарё вилояти, шарқда Тожикистон Республикаси билан чегарадош. Қўриқхона 1983 йилда ташкил қилинган. Умумий майдони 80986 гектарни ташкил қилади. Бу қўриқхонанинг аксарият қисми арчадан иборат. Қўриқхона табиатини мутаъдил бўлишида ундаги мавжуд дарё ва қўлларнинг аҳамияти бекиёсдир. Унинг ҳудудидан бир қатор сув манбалари бошланади. Уларнинг ичида энг йириклари Оқсув, Танхоз ва Қизилдарё дарёлари ҳисобланади. Шу уч дарё сувининг Шаҳрисабз тумани ҳудудида қўшилиши натижасида Қашқадарё дарёси ҳосил булади. Дарёлар қор, муз, ер ости сувлари ва ёғинлардан тўйинади, уларни юқоридан пастга қараб оқиши жараёнида катта-кичик шаршаралар ҳосил бўлган. Жумладан, Оқсув дарёсининг ирмоғи ҳисобланган Сувтушар дарёсида жойлашган табиат ёдгорликларидан бири ҳисобланган Сувтушар шаршарасининг баландлиги 84 метрни ташкил этади. Ҳисор қўриқхонасининг ноёб ҳайвонот ва ўсимлик дунёси, нодир табиат обидалари гўзаллик шайдоси бўлган ҳар бир инсонни оҳанграбодек ўзига тортади.

Ҳисор давлат қўриқхонасининг ҳайвонот олами ҳам хилма-хил бўлиб унинг ҳудудида 268 турдаги умуртқали ҳайвонлар, 2 турдаги балиқлар-оддий қора балиқ ва амударё гулбалиғи, 17 турдаги амфибия ва судралиб юрувчилар, 215 турдаги қушлар, 31 турдаги сут эмизувчи ҳайвонлар турлари учрайди. Қўриқхона ҳудудида умуртқасиз ҳайвонларнинг 950 турлари мавжуд бўлиб, уларни 143 оила ва 20 та туркумга мансублиги аниқланган.

Ҳозирги кунда қўриқхона ҳудудида аниқланган 6 турдаги ҳашоратлар, 7 турдаги қушлар, 1 турдаги балиқ ва 10 турдаги сут эмизувчи ҳайвонлар Ўзбекистон Республикаси —Қизил китобига киритилган.

Қўриқхона ҳудудида мавжуд ҳайвонлар 5 туркумга мансуб бўлиб, шулардан кўршапалакларнинг 7, куёнсимонларнинг 2, кемирувчиларнинг 10, йиртқичларнинг 10 ва қўштуёқлиларнинг 2 тури учрайди. Қўриқхона

фаунаси вакиллари Ўрта Осиё, Монгол, Европа ва Ҳинду-химолай типларига бўлинади.

Қўриқхона ҳудудида Ўзбекистон Республикаси —Қизил китобига киритилган сут эмизувчи ҳайвонлардан Тяньшан қунғир айиғи, Ўрта Осиё кундузи, қор қоплони, Туркистон силовсини, оқ қоринли ўққулок, кичик тақабурун ва катта тақабурун кўршапалаклари, балиқлар синфидан Амударё гул балиғи учрайди. Халқаро табиатни муҳофаза қилиш Иттифоқи (ТМХИ) —Қизил китобига кўриқхонада мавжуд 4 тур вакиллари, яъни катта тақабурун кўршапалағи, ўрмон олмахони, қизил суғур ва қор қоплонлари киритилган. Қўриқхона ҳудудида қушларнинг 215 тури вакиллари учрайди. Шулардан 110 тури кўриқхона ҳудудида доимий яшовчи ва 115 тури эса миграция даврида учиб утувчи қушлардир. Қушлар синфидан қора ғажир, болтаютар, қумой, бургут, оқ бошли қумой, қора лайлак, итолға ва лочинлар Ўзбекистон —Қизил китобига киритилган. Жаҳон ТМХИ —Қизил китобига киритилган қора ғажирни сони ҳозирги кунда тахминан 39-40 бошни ташкил қилади. Ўзбекистон Республикаси —Қизил китобига киритилган бургутнинг сони 78-80 ва болтаютарнинг сони 71-75 бошдан иборат.

Қўриқхона ўрмонзорларида арчазор болта тумшуғи, қизилбош ва арчазор читаги яшайди.

Қўриқхона ҳудудида энг кўп тарқалган қуш бу какликдир, унинг сони тахминан 38115 бошдан иборат. Қўриқхонанинг катта баргли ўрмонларида гов қаптар, болта тумшиқ, зарғалдоқ, қор қарқуноғи, майна, қорашақшақ, олашақшақ ва жануб булбуллари кенг тарқалган. Сувда ва қуруқликда яшовчилар туридан бақа ва кўл қурбақаси кўриқхона ҳудудида кўп учрайди. Табиатда учрайдиган ноёб ҳайвон турларидан бири қор қоплони (Илвирс) бугунги кунга келиб ер юзида йўқолиб кетиш хавфи остида бўлганлиги учун ҳам Табиатни муҳофаза қилиш Халқаро иттифоқи ва Ўзбекистон Республикаси Қизил китобларига киритилган. Ҳисор давлат кўриқхонаси ташкил қилинган даврларда, яъни 1983-1985 йилларда кўриқхона илмий ходимлари тамонидан олиб борилган изланишлар натижасида ушбу ҳудудда

4-6 бош қор қоплони яшаши аниқланган. Бугунги кунга келиб Ҳисор давлат қўриқхонаси ҳудудида қор қоплонларининг сони тахминан 20-25 бош атрофида. Қор қоплони мушуксимонлар оиласига мансуб бўлиб, у Ҳисор давлат қўриқхонасининг денгиз сатҳидан 2500–4400 метргача баландликдаги тоғ қояларида яшайди. Олиб борилган изланишлар натижалари шуни кўрсатадики биохилма-хилликни сақлаб қолиш ва муҳофаза қилиш мақсадида алоҳида аҳамиятга эга ҳудудларни ажратиш муҳим вазифалардан бири эканлигини кўрсатади. Бу Ўзбекистонда биохилма-хилликни сақлаб қолишнинг асосий йўналиши бўлиб, унинг асосий мақсадини табиий ландшафтларни асраш, қайта тиклаш, ҳудудга хос фауна ва флорани асраб қолишни ташкил этади.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

1. Sulstonov P.S. “Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish asoslari” darslik. – Toshkent, 2007.
2. Xo’janazarov O‘.E., Muxamedjanova D. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish (Darslik). – T.: TDPU, 2016.
3. Inson va tabiat./ –Gulomov P.N. –T.: «O’zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2009. –84 b.